

ГОДИШНИК НА СОФИЙСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“

ГЕОЛОГО-ГЕОГРАФСКИ ФАКУЛТЕТ

Книга 2 – ГЕОГРАФИЯ

Том 113

ANNUAL OF SOFIA UNIVERSITY “ST. KLIMENT OHRIDSKI”

FACULTI DE GEOLOGIE ET GEOGRAPHIE

Livre 2 – GEOGRAPHIE

Volume 113

ОТ ФОРМИРАНЕ И ОСЪЗНАВАНЕ НА ЦЕННОСТИ КЪМ ЦЕННОСТНО ОБРАЗОВАНИЕ – ЗА ПОСОКАТА НА СЪВРЕМЕННОТО ГЕОГРАФСКО ОБРАЗОВАНИЕ

МАЯ ВАСИЛЕВА

*Катедра „Регионално развитие“
e-mail: mayawasileva@gea.uni-sofia.bg*

Maya Vasileva. FROM CULTIVATION AND AWARENESS OF VALUES TO VALUES EDUCATION (AND THE DIRECTION OF GEOGRAPHY EDUCATION)

In the process of geography training, simultaneously with development of geography literacy is raised the interest in geographic knowledge and are cultivated worldviews, and moral and aesthetic values. Considered as motive, norm and criteria for reasonable activity in geographic space, they are the basis for future behavior model of pupils. And in this sense the problems of modern values education are becoming more and more urgent in the context of geography training and it is the main research subject in current paper. The study presents the “values geography education” in following steps: Values in goals and curriculum of geography; Specific training methods that support the values cultivation in geography training process; The role of the teacher who plans, organizes and conducts the training; The role of the student who is aware of the values in the real learning process.

Key words: value, values education, geography education, geography literacy.

УВОД

Какъв е смисълът на географското образование? Отговор на този въпрос може да се потърси в следния цитат: „...единствената „добра причина“ за географското и/или гражданското образование е изграждането на „здрав морал“

в образование, при което учениците са насърчавани да поставят въпроси в сложна ситуация, свободно да изразяват своите съмнения, да бъдат предпазливи в преценката си, да се чувстват достойни и способни за нея“ (Lambert 2006: 35).

Горепосоченото навежда на мисълта, че формирането на географската култура на учениците в процеса на обучението по география (вкл. нейните основни компоненти) има не само предметно-тематична, но и морална основа. И това е съвсем естествено на фона на съвременните схващания в дидактиката на географията у нас и в чужбина. Акцентът днес се поставя не толкова върху научното схващане за системата човек – околна среда и взаимоотношенията на Земята, колкото до водещата идея и цел на географското образование – формирането и развитието у учениците на отговорно и съзнателно поведение в географското пространство. Това едва ли е възможно без основните географски знания и познания, т.е. географската грамотност или без „способността за вземане на морални решения“ (Lind 2002: 269).

Норми и ценности като човешки права, опазване на природата, устойчиво развитие в контекста на географското образование намират пряко приложение, засягайки например проблематики като бежански потоци или икономическо сътрудничество. Ясно е, че географското образование засяга множество теми, разглеждайки ги от различни перспективи. В самите образователни цели, отразени в учебните програми по география и икономика, стоят формулировки като „оценява“ или „изказва мнение за...“. Следователно географското образование още в средното училище предполага формиране на ценности и ценностно отношение на учениците.

Осъзнаването на ценността от учениците в реалния учебен процес се свързва неминуемо и със самия учител, който следва да планира, да структурира, да реализира обучението. Всяко негово дидактическо и методическо решение се основава на неговата ценностна ориентация и убеждения (Meyer 2011b). „Ние учим кои сме ... доброто обучение не може да бъде сведено до техника, то произтича от личността, почтеността, интегритета на учителя“ (Palmer 2007: 10). В този смисъл формирането на ценности и норми (съзнателно или не) в една учебна ситуация винаги е резултат на заета аргументирана позиция или на решение, взето след дейност. Дидактическата подготовка и професионализмът на учителя по география неминуемо оказват влияние при формирането на ценности у учениците. От друга страна, факт е, че ценност се придобива преди всичко ситуативно, разкрита по дедуктивен път (Meyer 2012: 315).

Ценностите са важна съставна част от целостта и идентичността на всеки човек. Те са важен съставен елемент и на образованието. „Не е образован този, който притежава знания и владее практиката, а ... този, който е открил ценностите, за когото има значение човешкото достойнство, който има такт, благоприличие, страхопочитание, разбиране, възприемчивост, вкус и преценка. Образованият се стреми към мъдрост. Образованият е в житейски кръг, из-

пълнен с ценности, открити самостоятелно или посочени от друг“ (Brockhaus 1953: 121). В този смисъл образованието е самообразование. Човекът все пак е обект на външно въздействие, той разгръща своите възможности и потенциал, своя човешки образ след личното откриване на смисъла, след откриването на себе си. „Човекът става човек посредством образованието, вярата/убежденията, нравствеността, труда, търсенето на познание, разрешаването на конфликти и изкуството“ (Winkel 2005: 496). В този смисъл се говори за седем равностойни белега на човека, свързани с областта на педагогиката, религията, етиката, икономиката, науката, политиката, естетиката. Образованието на човека винаги е свързано с това, което е ценно за самия него, както и за света около него (Meuer 2011c). Като една „искрена“ интегративна наука, близка до природните, социалните и хуманитарните науки и като учебен предмет, боравещ с широк спектър информационни потоци и разнообразни методи, географията и обучението по география засягат всички посочени белези (повече или по-малко).

Осъзнаването на връзките между човека и околната среда, респ. околния му свят, се осъществява посредством комуникация с другите, рефлексия на перспективите относно положения на нещата, явления, ситуации, както и чрез ценности, преценки, саморефлексия и самообразование (Meuer 2011a: 13; Meuer et al. 2010a). Следователно образователната ценност е свързана преди всичко с фундаменталната формулировка за „образованието на сърцето“ (Belgri 2009). Тук става дума за „социалните, емоционалните, комуникативните, творчески и религиозни умения на човека. Тези „soft skills“ бележат нашия опит, чувства, мисли, желания и дейност, превръщайки образа на сърцето в символ на изграждането на личността“ (пак там: 15).

„Символната комуникация изгражда основата на културата на всички народи: тя се проявява в различни форми на личния и социалния живот ... Всеки белег, всяко отношение, всяка човешка дейност, които показват гледната точка, схващането за нещо друго, придобива символно значение“ (Facchini 2003: 15). Човешкото общество е пряко свързано в горепосоченото, защото символите служат за саморазвитието на обществото. Без символи не може да функционира „правилната постройка на нещата“ (Escher & Weick 2004: 258). Градските забележителности и ориентири, като напр. телевизионни кули, църкви, художествени произведения, паметници, са символи, които се числят към обичайния живот на човека и изразяват аспект на обществената организация. По тази причина в обучението по география спокойно биха могли да бъдат дискутирани. Може да се спомене и географското разглеждане на въпроса за половете, че „обичайната структура на взаимоотношенията между половете и символната им организация води със себе си своите импликации, очаквания, поведение, ограничения относно причисляване или изключване от определени позиции във всекидневието“ (Wastl-Walter 2010: 26).

Символите са свързани и с религиите, защото те са „символни светове“. Предполагат вътрешен ред, т.е. ценностна ориентация. Като „етичен компас“ те показват фундаментални ценности, напр. свобода, равенство, справедливост, пряко свързани с понятието „човешко достойнство“. По този начин „компасът“ не може да посочи директно правилния път, а по-скоро как да се открие той (Pieper 2007: 115).

Ако погледнем табл. 1, ще открием, че всички групи ценности са свързани със символни светове.

Таблица 1
Table 1

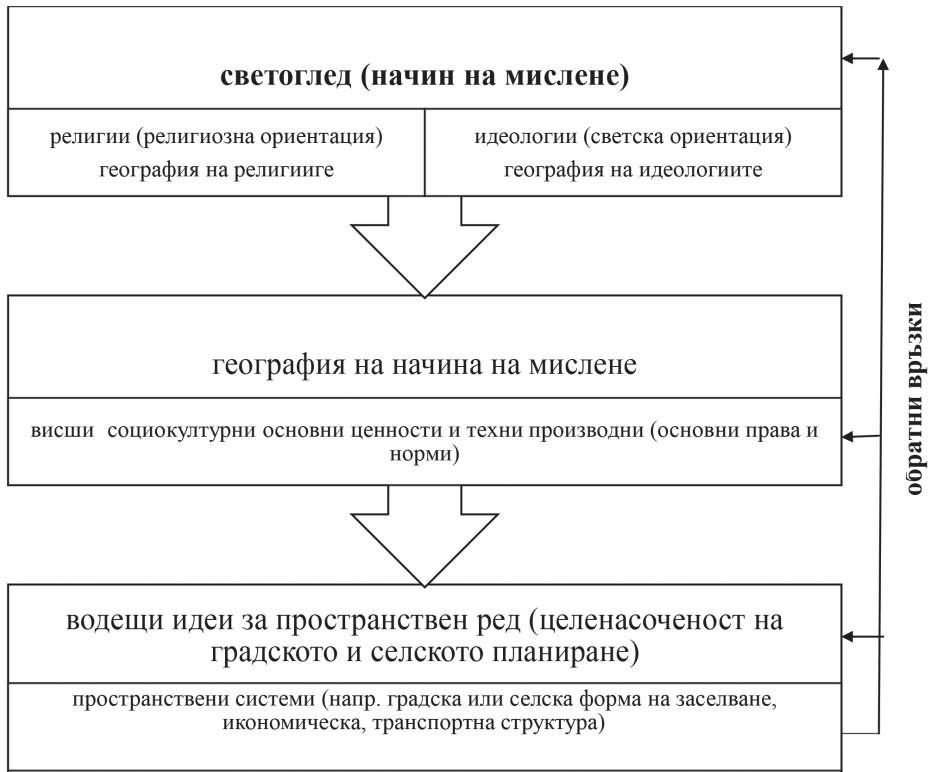
Групиране на системата ценности (по Pieper 2007: 248)
Framework of value system (by Pieper 2007: 248)

Ценности		
Етична фундаментална ценност – Човешкото достойнство като...		
...свобода	...равенство	...справедливост
– на личността – на науката – на изкуството	равноправие между: – мъжа и жената – членовете на други култури и народи – равен шанс	– за живота – на решенията – за труда – социалните права и взаимоотношения
Морална ценност – Добрият живот се основава на ...		
...личните ценности: – любов – щастие – доброто, истинското, красивото – самоопределяне и собствена отговорност – качество на живот – здраве (физическа и психическа цялост)	...социалните ценности: – свободи/сигурност – семейство/родина – защита – културна идентичност – общество/гражданско съзнание – колективна отговорност – толерантност – честност – солидарност	...екологичните ценности: – „ценност“ на Сътворението – „правото“ на природата – устойчиво развитие
Икономическа ценност Свободна пазарна икономика/свободни договорни отношения...		
...труда/трудовата дейност: – доходи – обмен – добавена стойност – потребление		...качество на стоките/благата: – собственост – стоки – пазари

Етиката като научна дисциплина осветява смисъла на моралната практика и учи хората „да оценяват своето минало и бъдещо поведение съгласно нормите, които са безспорни за тях, да оценяват своята моралност“ (Pieper 2007: 117).

Религията също има съществен принос към етичното и морално образование. Религията обединява хората със самите себе си (психически), помеж-

ду им (интеркултурно), с природата (екологично) (Drewermann 2010: 114). За обединяване на географско и религиозно образование съществуват многообразни възможности (Meuer et al. 2010b). В случая важното е разпространението на религиите в пространството и тяхното отражение „съгласно своите висши социокултурни ценности (основни права и норми) и водещи идеи за пространствен ред“ (фиг. 1) (Rinschede 2006: 4).

Фиг. 1. Основни ценности и „география на начина на мислене“ (Rinschede 2006: 4)
 Fig. 1. Main values and “geography of way of thinking” (Rinschede 2006: 4)

Тематичният обхват на връзката религия–пространство засяга областта на природната и на хуманитарната география и предполага осъзнаване на различни мащабни равнища на собственото аз (сега и в бъдеще), собствените ценности представи и етична ориентация.

Горепосочената информация дава пример за икономическа и символна ценност (фиг. 2). Става ясно, че освен икономическата смарагдът притежава и духовна ценност. Определян като „свещен камък“ заради особената светлина, която излъчва, той „просветлява отново затъмнената душа и носи светлина и надежда там, където живее тъмнината“ (Stephan & Aschberg 2004: 319). Сим-

волната ценност е резултатът от представата за атрибути/качества на обектите, които предполагат идеи, връзки, отношение. Опираме до красотата, интерес, необикновен образ пред личността на наблюдаващия.

Смарагдът (наричан още изумруд или емералд) е разновидност на минерала берил. Той е оцветен в наситено зелено от примеси на хром, ванадий и желязо. Етимологията на понятието се свързва с гръцката дума σμάραγδος, която означава зелен скъпоценен камък.

Смарагдът заема привилегировано място сред скъпоценните камъни, известен е от най-дълбока древност и е използван широко както за направа на украшения, така и за извършването на религиозни обреди. Известно е, че в древността смарагдите украсявали съкровищата на най-известните владетели и се добивали в Древен Египет. Най-известният смарагд е „Смарагдът на Девънширския херцог“, който днес се пази в Британския музей по естествена история в Лондон.

Поради наситения си зелен цвят е считан за символ на вечната пролет и безсмъртието. Съществуват вярвания, че смарагдите притежават изключителна лечебна сила – укрепват паметта, помагат при безсъние, прогонват лошите сънища, спасяват от зли духове и укрепват сърцето. Наричат смарагда още камък на мъдростта и хладнокръвието.

Фиг. 2. Икономически и символни ценности

Fig. 2. Economic and symbolic values

(<https://bg.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D0%BC%D0%B0%D1%80%D0%B0%D0%B3%D0%B4>)

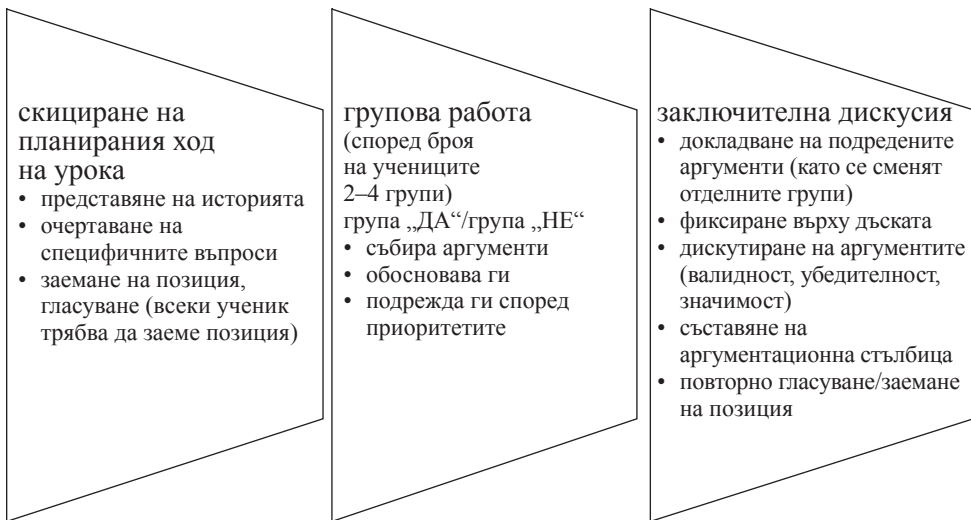
Примерът за смарагда илюстрира, че природо-географски теми (и не само) са свързани с ценности. Възхищението пред красотата на различни форми на релефа, чието възникване се обяснява с взаимодействието на ендегенните и екзогенните земни сили, също е ценностно. „Прикрепването“ на ценностите към начина на мислене ги прави осъзнати. Фундаменталните знания са необходими, но не са най-важното условие за формиране на ценности. Това важи с най-голяма сила за училищното образование, където освен предметно-съдържателното равнище (географските знания) е налице и свързващо равнище (лични връзки на актьорите в учебния процес). Географските знания, проектирани в учебното съдържание, са само върхът на айсберга. Личните връзки на актьорите в процеса на обучението, както и тяхното лично отношение към положенията на нещата, може да се смятат за по-голямата част на айсберга – тази, която плува под водата.

В основата на формирането на ценности са ценностните връзки. Как обаче те възникват? „Ценност се формира с опита на самообразованието и себенадминаването“ (Joas 1999: 10). Тук не става въпрос за преподаване на ценност или преподаване на морал. „Добрите подсказки“ или директното посочване на ценността от учителя едва ли би имало дългосрочен ефект. Важното са ценностните връзки, ние да се почувстваме обвързани с ценността. Става дума за избор на решение, опит, при който човек надскача самия себе си, освобождава се от твърдата концентрация върху собственото Аз (по Joas

2010: 17). Този опит не може да се свързва само с възхищение и ентузиазъм. Придобива се и посредством съжаление, мъка или страх.

В обучението по география горепосоченото се проектира посредством принципа на интеркултурното учене. Тук собствените ценностни представи контрастират с тези на други културни пространства. Така прилики и различия стават осъзнати за учениците.

Методическият път до формирането на ценности в процеса на обучението по география е част от постигането на целта. Той се основава на ценностната комуникация, на обсъждането на ценностите. Като постоянен съпровод на обучението и урока тя формира личността на ученика (Tröger 2002: 37). Подобна комуникация може да се свързва и с морални дилеми, при които важното не е как се взема решението, а какво е то. Реализирането на това в практиката на обучението по география е показано на фиг. 3:

Фиг. 3. Примерна структура на урок „Про-контра дискусия“ (по Wilhelmi 2007: 32)

Fig. 3. Sample structure of lesson “Pros and Cons discussion” (by Wilhelmi 2007: 32)

Могат да се предложат и други възможности за практиката на обучението по география:

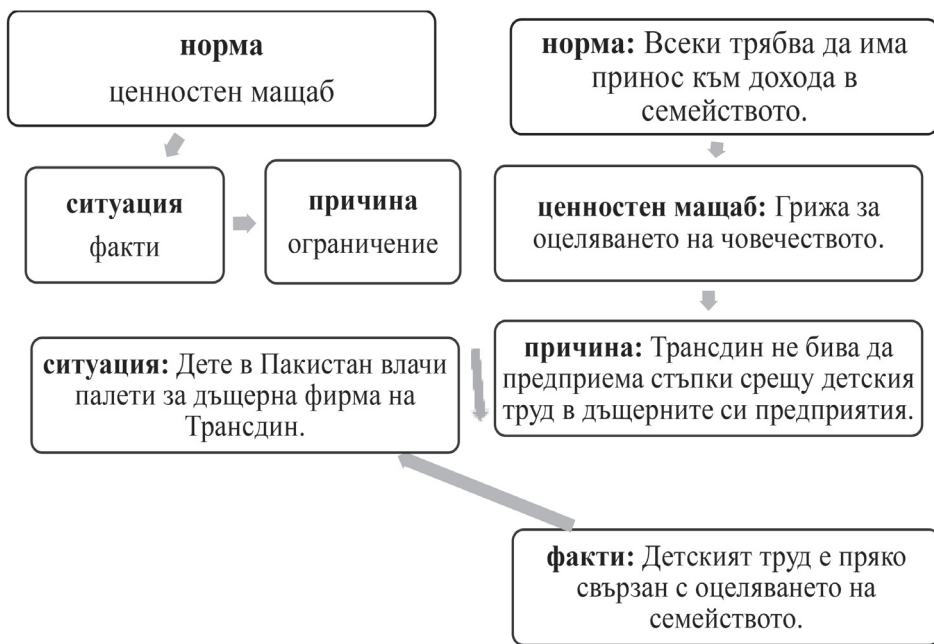
- Горещия стол – учениците са в кръг. В центъра на горещия стол седи един ученик, който защитава дадена позиция и трябва да убеди всички останали.

- Бутона на съгласието – всеки ученик има бутон, който посочва степента на неговото съгласие/одобрение или несъгласие спрямо дадено решение в ситуация на дилема (5 степени на одобрението/отхвърлянето). Учениците свободно обикалят и дискутират своите гледни точки помежду си. Обсъждането започва с най-близките позиции. В края на дискусията е възможно коренно да се промени изходната позиция.

• Групирането – ученици със сходни морални решения се комбинират (по двойки) и се приканват да изведат двете най-важни обосновки на техните решения. Две по две партньорските групи се обединяват в четворки съгласно сходните си аргументи. Като четворки извеждат вече 4 обосновки на решенията си и т.н.

Всички посочени методически варианти създават възможност за поясняване на ценността, което от своя страна е добра предпоставка за анализ на предвидените в учебните програми по география и икономика положения на нещата, търсенето на морална аргументация за тях. В подобен тип учебни ситуации учениците привикват към търсенето на солидна аргументация и оценяването въз основа на убедителна подкрепа.

Друга възможност за практиката на обучението е представена на фиг. 4:

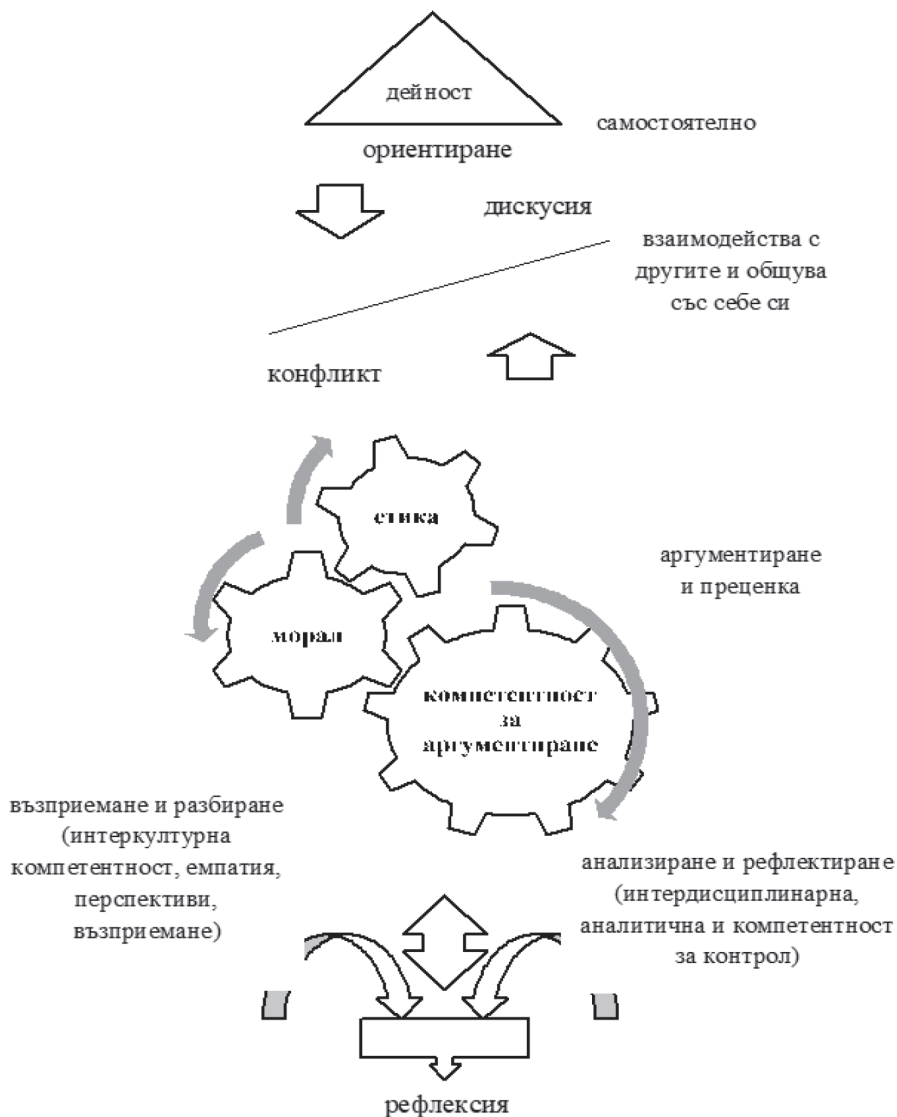
Фиг. 4. Модифицирана форма на практически силогизъм (на примера на детския труд) (Meyer et al. 2010a)

Fig. 4. The modified form of practical syllogism (based on example-child labour) (Meyer et al. 2010a)

Всички методи на обучението, които учат на географско мислене, според социално-конструктивистката дидактика целят стимулирането на начина на мислене, вземане на решения според степента на важност посредством „прегледянето“ на ценности от предметно-тематичен (географски) и/или морален тип.

Ценностното образование в контекста на търсените компетентности може да бъде онагледено посредством „компетентностната пирамида“ на Rösch (фиг. 5). Според нея ценностното образование преминава по стъпките на анализа, рефлексията, комуникацията, оценяването до изграждането на съзнателно и отговорно поведение.

(преживяване на ценността: формиране, виждане, усещане на ценността)

Фиг. 5. „Компетентностна пирамида“ на Rösch (по Meyer 2012: 325)
 Fig. 5. “The pyramid of competencies” according to Rösch (by Meyer 2012: 325)

Формирането на ценности в процеса на обучението по география може да се осъществи в три равнища:

- Приемане/преживяване на ценността (чрез използване на: мемоари, хроники, документи и игрални филми, разказващи за живота и делото на известни личности от други култури, напр. Махатма Ганди, Нелсън Мандела, Мартин Лутър Кинг и др.)

- Сближаване/създаване на връзка с ценността (чрез: съвместно планиране на пътуване или акция и вземане на съответни решения за това, ролеви игри с конфликти на интереси, морална дилема и училищни действия за подпомагане и изпращане на помощи, базари и др.)

- Убеждаване/осъзнаване на ценността (чрез личен ангажимент към опазване на околната среда или към хуманитарни акции) (по Joas 1999)

Посредством тези равнища и на базата на собствения си опит учениците в обучението по география осъзнават ценностите, че:

- Обективността и пълнотата при разглеждането и разбирането на всеки проблем са основополагаща ценност.

- Добродетели като интелигентност, справедливост, смелост, съдържаност в рамките на даден ангажимент са важни ценности, които формират човечността, състрадателността и отговорността на човека (по Havelberg 1990: 11).

- Вярата, надеждата и любовта са водещи ценности. „Любовта преди всичко. Без любов, без ние да приемаме другите, да ги оставим да живеят до нас, няма никакъв социален процес, никаква социализация, никаква човечност“ (Maturana & Varela 2009: 266).

В заключение се подчертава още веднъж съществената роля на географското образование за формирането на ценности и ценностно отношение у учениците. Изтъква се, че като неотменна част от географската култура на всеки човек и на всеки гражданин на съвременния свят, те трябва целенасочено да бъдат „преследвани“ в процеса на обучението по география.

ЛИТЕРАТУРА

- Bilgri, A. 2009. *Herzensbildung. Ein Plädoyer für das Kapital in uns*. München. Brockhaus, F. A. [Hrsg.]. 1953. *Der Grosse Brockhaus*, Bd. 2. Wiesbaden.
- Drewermann, E. 2010. *Wozu Religion? Im Gespräch mit Jürgen Hoeren* Freiburg im Breisgau.
- Escher, A. & C. Weick. 2004. „Raum und Ritual“ im Kontext von Kartenkultureller Ordnung. – In: *Berichte zur deutschen Landeskunde: Themenheft Religionsgeographie*, 78, 251–268.
- Faccini, F. 2003. *Die Herkunft des Menschen und die Symbolik*. – In: Spineto, N. *Die Symbole der Menschheit*. Düsseldorf, 15–26.
- Havelberg, G. 1990. *Ethik als Erziehungsziel des Geographieunterrichts*. – In: *Geographie und Schule. Ethische Aspekte des Geographieunterrichts*, 12, 65, 5–15.

- Joas, H. 2010. Die kulturellen Werte Europas. Eine Einleitung. – In: Joas, H. & K. Wiegandt [Hrsg.]. 2010. Die kulturellen Werte Europas. Frankfurt/M, 11–39.
- Joas, H. 1999. Die Entstehung der Werte. Frankfurt/M.
- Lambert, D. 2006. What's the point of teaching Geography? – In: Balderstone, D. [Hrsg.]. 2006. Secondary Geography Handbook. Sheffield, 30–37.
- Lind, G. 2002. Ist Moral lehrbar? Ergebnisse der modernen moralpsychologischen Forschung. Berlin.
- Maturana, H. R. & F. J. Varela. 2009. Der Baum der Erkenntnis. Die biologischen Wurzeln menschlichen Erkennens. Frankfurt/M.
- Meyer, C. 2012. Wertebildung und Wertebewusstsein zur Werte-Bildung. – In: Haversath, J.-B. [Hrsg.] 2012. Geographiedidaktik. Theorie-Themen-Forschung. Westermann. Braunschweig, 314–329.
- Meyer, C. 2011a. Geographische Bildung – Reflexionenzu ihren Grundlagen. – In: Meyer, C. et al. [Hrsg.]. 2011. Geographische Bildung. Kompetenzen in didaktischer Forschung und Schulpraxis. Geographiedidaktische Forschungen, Bd. 47. Braunschweig, 11–35.
- Meyer, C. 2011b. Professionelle Kompetenz von Geographielehrkräften. Ansätze für empirische Forschung. – In: Meyer, C. et al. [Hrsg.]. 2011. Geographische Bildung. Kompetenzen in didaktischer Forschung und Schulpraxis. Geographiedidaktische Forschungen, Bd. 47. Braunschweig, 184–201.
- Meyer, C. 2011c. Werte-Bildung und Wertebewusstsein als wesentliche Grundlagen ethischen Urteilens und moralischen Handelns, www.didageo.uni-hannover.de/publikationen.html (28.05.2019)
- Meyer, C. et al. 2010a. Ethische Urteilskompetenz. Wesentlicher Bestandteil zukünftigen Geographieunterrichts. – In: Praxis Geographie, 40, 5, 7–9.
- Meyer, C. et al. 2010b. Räume erschließen, bewahren und gestalten. Impulse für ein fächerübergreifendes Lernen im Geographie- und Religionsunterricht. – In: Pirner, M. L. & A. Schulte. [Hrsg.] 2010. Religionsdidaktik im Dialog – Religionsunterricht in Kooperation. Jena, 195–224.
- Palmer, P. J. 2007. The Courage to Teach. Exploring the Inner Landscape of a Teacher's Life. San Francisco.
- Pieper, A. 2008. Einführung in die Ethik. Tübingen/Basel.
- Rinschede, G. 2006. Religionsgeographie und Geographieunterricht. – In: Geographie und Schule: Religion als raumgestaltende Kraft, 28, 162, 4–10.
- Stephan, D. & D. Aschberg. 2004. Das große Lexikon der Heilsteine. Augsburg.
- Tröger, S. 2002. Werte- "Vermittlung" im Zeichen globaler Vergesellschaftung. – In: Geographie heute: Geographiedidaktik aktuell, 23, 200, 34–37.
- Wastl-Walter, D. 2010. Gender Geographien. Geschlecht und Raumsoziale Konstruktion. Stuttgart.
- Wilhelmi, V. 2007. Die Entwicklung wertorientierter Urteilskompetenz im Geographieunterricht. – In: Praxis Geographie: Kommunizieren und Präsentieren, 37, 7–8, 30–33.
- Winkel, R. 2005. Am Anfang war die Hure. Theorie und Praxis der Bildung. Baltmannsweiler.

SUMMARY
FROM CULTIVATION AND AWARENESS OF VALUES TO VALUES EDUCATION
(AND THE DIRECTION OF GEOGRAPHY EDUCATION)

The cultivation of pupils' geography literacy throughout the geography training process (including its main components) has not only subject and thematical basis but also a moral one. And it is a natural consequence of the current tendencies and notions that dominates in geography didactic in Bulgaria and abroad. The main attention is paid not only to the scientific concept of human-nature system and its impact on the Earth but is also emphasized the guiding notion and goal of geography education – cultivation and development of conscious and responsible behavior of pupils in geographic space. And that is hardly possible without the basic geographic knowledge and skills, i.e. geography literacy or without “ability to make moral decisions” (Lind 2002: 269).

In the process of geography training, simultaneously with development of geography literacy is raised the interest in geographic knowledge and are cultivated worldviews, and moral and aesthetic values. Considered as motive, norm and criteria for reasonable activity in geographic space, they are the basis for future behavior model of pupils. And in this sense the problems of modern values education are becoming more and more urgent in the context of geography training and it is the main research subject in current paper. The study presents the “values geography education” in following steps:

- Values in goals and curriculum of geography
- Specific training methods that support the values cultivation in geography training process
- The role of the teacher who plans, organizes and conducts the training
- The role of the student who is aware of the values in the real learning process